

Kitekintés

ÚJ UTAKON

/RENDISÉGGKÉPÜNK EGY KONFERENCIA TÜKRÉBEN/

Ismertetésem két szempontból eltér a megszokottól. Egyrészt nagyobb figyelmet szentelek a konferencialétrejöttének mikéntjére, másrészt - mivel félszáz előadás hangzott el, és ezek felsorolásszerű ismertetése nem célszerű - a referátumok által felvetett problémákat, s az általam fontosnak tartott megállapításokat témacentrikusan, egy-egy példán keresztül igyekszem bemutatni.

Már maga a konferencia szervezésének jellege tükröképét mutatta történettudományunk jelenlegi állapotának. A találkozóra szólító levelet hat, a társadalomtudományok különböző területén működő kutató írta alá. Ami összeköti őket, az a közös műhely - az MKKE Gazdaságtörténeti Tanszékén működő önképzőkör - , ahol rendszeres munkabeszámolókon keresztül ismerkednek meg egymás gondolataival, koncepcióival. A csoport jellemzője a nyitottság: informális kapcsolat kialakítása a társadalomtudomány különböző ágai között. Ennek a jegyében szervezték - a Nógrád Megyei Levéltár rendezésében - a salgótarjáni konferenciát is. Céljuk az volt, hogy átfogó kép kerekedjen ki a 18-20. sz.-i társadalomtörténeti kutatás helyzetéről, alkalmazott módszereiről, a szóbajöhető források köréről, valamint a leginkább

Az 1986. szeptember 28-30.-a között Salgótarjában megrendezett "A rendi társadalom - Polgári társadalom /Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok/" című konferenciáról.

kutatott területekről. A zárszó szerint a rendezők "ismerkedésnek és eszmélésnek" szánták a találkozót. Eszmélésnek, mert "a hazai történettudomány struktúrái bizonyos mértékig megmerevedtek. Megmerevedtek intézményei, kiadáspolitikája - s ami minket konkrétan érint - rendezvényei tekintetében is. Vannak ugyanis nagy nemzetközi konferenciák, amelyeket egynéhány tucatosa - főként budapesti kutatói elit látogat. Vannak történeti társulati konferenciák, melyek már hosszú évek óta a történelem tanításának és népszerűsítésének problémáit tárgyalják és elsősorban középiskolai tanárok részvételére támaszkodnak. Vannak évfordulós emlékülések, ahol a résztvevők körét a téma szinte automatikusan meghatározza és végül olyan rendezvények melyeken egy-egy tájegység vagy egy-egy szakmai csoport képviselői jönnek össze." Mindezek ismerete és elfogadása feljogosít arra, hogy üdvözöljem e - monjuk ki nyíltan, ám negatív felhang nélkül! - "klikk"-szerűen megszervezett konferencia létrejöttét, időszerezését.

A konferenciáról:

A három nap alatt hat témakör megbeszélésére került sor. Ezek sorrendben a következők voltak:

1. Értelmiségi csoportok, társadalmi egyesületek a XIX-XX. században
2. Nemesek és polgárok a helyi társadalomban 1848 előtt
3. Agrártársadalom - paraszti társadalom - paraszti család
4. A polgári társadalom bázisa - tőkés rétegek, nemesség
5. Hierarchia és bürokratizálódás a XIX-XX. században
6. Hierarchia és mobilitás a XVIII-XIX. században

Az alábbiakban az első három - tehát a rendi társadalomra vonatkozó - témakör ismertetésére szorítkozom. A felsoroltakon kívül a zsidóságra, a cigányságra és a török alattvalókra /görögök, szerbek/ vonatkozó gyér forrásanyag feltérképezéséről, értelmezéséről tartottak egy estét betöltő kötetlen beszélgetést az érdekeltek "Prestatistikus társadalmak" címmel. Sajnálatos, hogy a beszélgetés a megadott téma taglalása helyett kutatástechnikai és forrás-feltárási problémákra terelődött.

Az előadások nagy része azt a - társadalomtudományokba újabban bekerült - kategóriát járta körül, amelyet "második társadalom"-ként definiálhatnánk.

/Az "első társadalom" fogalma alatt a hivatalos, kodifikált társadalomszerveződést, beleértve az adott társadalom által erkölcsösnek tartott cselekvéseket, véleményeket, normákat értem. Ezzel szemben a "második társadalom" nem hivatalos, az első kereteit, mechanizmusát deformálja, sajátosan átalakítja, nem-erkölcsös normarendszerek alkalmazásával felhasználja. E kettő azonban nem párhuzamosan, hanem egymást áthatva, egymásban működik./

Az egyes referátumok más és más példákkal világították meg a problémát. Pifkó Péter a családi kapcsolatok szerepét vizsgálta Esztergom művelődési viszonyaiban a XIX. sz. végén. Összehasonlítva a helyi Kaszinó Egyletet és a Dalárda tagjainak névsorát megállapította, hogy mindkettőben "olyan jelentős személyiségek és családjaik működtek, amelyek a város politikai és gazdasági életét is irányították." A Kaszinó tisztikara és műkedvelői nagy hatással voltak a többi egyesület megalakulására, és az ott kibontakozó, egyre terebélyesedő műkedvelő

mozgalomra. Huszonnégyszáz család "klán"-szerű személyi és családi összefonódása alapvetően meghatározta a város kulturális életét, katalizátorként működve szervezte azt. A város vezető posztjai is az ő kezükön belül cserélődtek, osztódtak, kisajátítva ezzel az erkölcsi normákkal ellentétben a politikai hatalmat. Más előadók is felhívták a figyelmet arra, hogy milyen fontos szerepet játszott feudális társadalmunk életében a vérségi összetartozás, mint szervező erő, keret és eszköz. Kellner Judit az egri görög kereskedőkről szólva /a görög jelző ebben az esetben nem nemzetiiséget jelent, hanem a különböző balkáni származású kereskedők közös nyelvét, illetve közös görögkeleti vallásukat, akik a török birodalom állampolgáraiként kezükben tartották a város 18. századi kereskedelmét/ hangsúlyozza, hogy milyen nagy szerepe volt életükben a rokoni alapon szerveződő üzleti társulásnak.

Elsősorban nem a "második társadalom" vonatkozásában vizsgálja előadásában Szabó László a vérségi kapcsolatok fontos szerepét a jász etnikai csoporton belül. Kiemeli a sajátos területi-gazdasági expanziójában, amely során ez a népcsoport települési területén kívülre is kiterjesztette "piaci uralmát". Ennek a sajátosságnak a lényege az, hogy noha a család tagjai egy üzemszervezet részesei voltak, egy munka és családszervezeti egységet alkottak, mégsem laktak egy fedél alatt. Elkülönült a lakóház és annak fundusa a beltelken illetve a "kert" a községen kívül. A nagycsalád egyes részei is megosztva, elkülönülve éltek, azonban az egyes üzemhelyek, üzemágak szorosan egymásba kapcsolódva, zárt rendszert alkottak. Így a munkaerőkihasználásuk intenzív volt, ami lehetővé tette, hogy a jászok gazdaságilag környezetük fölé emelkedjenek.

Hudi József a Veszprém megyei politikai elittel és Erdmann Gyula a Zemplén megyei nemesség tagozódásával foglalkozó tanulmányaikban arra mutatnak rá, hogy a nemesi vármegye vezetését hogyan sajátítja ki egy szűk elit. A deklarált nemesi politikai egyenlőség már rég nem jelentett realitást. Hudi szerint a XVIII. sz.-ban kialakuló vezető hatalmi csoportosulás egy zárt egység, "amelyet a közös érdekek, rokonsági viszonyok, hasonló vagyoni helyzet fűzött egybe." Megállapítja, hogy a XIX. sz. első harmadában a megyei birtokos nemesség felső rétege távol tartotta magát a megyei hivataloktól - inkább gazdálkodással töltötte idejét. A nemességen belül bizonyos kliensi viszony alakult ki, s a megyei hatalmat - a deklarált elvekkel ellentétben - lényegileg ez a rokoni-kliensi összefonódás határozta meg.

Erdmann a nemesség tagozódását vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy Zemplén megyében a nemesség 5 %-a uralta a politikai küzdelmekben a megyei közgyűlést, meghatározva a megye országgyűlési szavazatait is.

Ez is magyarázata annak az "osztályon-belüli" harcnak, amely nélkül a XVIII-XIX. századi magyarországi történet nem érthető meg. /Ez felveti annak szükségességét, hogy történettudományunknak nagyobb figyelmet kell fordítania az egyes társadalmi rétegek viszonyára, törekvéseire, és talán osztálymeghatározásunk napirenden lévő finomítását a historiográfia is hasznosíthatná!/
A nemesi társadalommal foglalkozó referátumok felhívták a figyelmet a kutatás számos problémájára /pl. a meglévő nemesi összeírások egységes kulcs-szerinti feldolgozásának szükségessége, a nemesi társadalom sokszínűsége, változatossága, eltérő

érdekek stb/. E problémák továbbgondolása azért is szükséges, mert új kutatási területről van szó. /Csak néhány éve kezdődött meg a nemesi társadalom mélyebb kutatása, a nemesi társadalom számos rétegének, csoportjának vizsgálata./

A nemességgel foglalkozó előadások kapcsolódtak ahhoz a másik nagy témához, témakörhöz, amely a második társadalom probléma-köre mellett a konferencia gerincét alkotta. Az ún. helyi társadalmak kutatásáról van szó. A referálók hangsúlyozták a XVIII-XIX. sz.-i társadalmunk regionális különbségeinek meghatározó voltát. A helyi kutatások, mikroelemzések világszerte felértékelődtek, s ha nem is átütő mértékben, de mind nagyobb szerepet kapnak történetírásunkban is. A legátfogóbb elemzést Benda Gyula referátuma tartalmazta /"Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700 és 1850 között - kérdések és lehetőségek Keszthely példáján."/ Ő és munkatársai arra törekednek, hogy leírják a népességnövekedés, átrétegződés, felhalmozás helyi folyamatait egy kisvárosban /Keszthelyen/. Kutatásukban a francia, angol, német regionális és helyi kutatásokban alkalmazott fogalmi és módszertani apparátust honosítják a helyi forrásokra vonatkoztatva. Példát mutatnak ezzel arra, hogyan válhat társadalomtörténetünk egy európai összehasonlítás részévé. Impozáns mennyiségű forrásanyagokkal /összeírások, nyilvántartások, személyi iratok/ a társadalom elemi szintjeiből kiindulva /egyén-család-háztartás/ egy kisvárosi közösség átfogó /gazdasági, társadalmi, demográfiai, kultúrális/ rekonstrukciójára törekednek; így próbálnak választ kapni XVIII-XIX.sz.-i társadalmunk különböző szintű mozgásaira /egyének, családok mozgáspályáit befolyásoló tényezők, átmozgási lehetőségek, módok a társadalom egyes vallá-

si, nyelvi, foglalkozási csoportjai között stb./, bemutatva egyben ezt a közösséget mint funkcionális rendszert. Ehhez az elemzési módhoz kapcsolódnak azok a referátumok, amelyek hasonló megközelítéssel egy-egy személy, család rekonstrukciójára törekedtek /Takács Éva, Szuhay Péter, Ortutay András, Horváth D. Tamás előadása/. Bemutatják azt az egyéni, családi "stratégiát", amellyel az egyes generációk társadalmi mozgásukat megtették. Takács Éva egy eddig kevés figyelembe részesített forrástípusra, a parasztnaplóra hívta fel a figyelmet, amely különösen alkalmas arra, hogy társadalmunk egy széles rétegének hétköznapijairól, gondolkodásáról személyes hangú információt nyerjünk. Témájukban és megközelítésmódjukban hasonlóak voltak azok a referátumok, amelyek egy-egy regionális terület valamely társadalmi rétegének, csoportjának elemzésével foglalkoztak /Láczay Magdolna, Papp Klára, Knézy Judit, Kaposi Zoltán előadása/.

Fontos megállapításaik közül csak néhányat emelek ki. Láczay Magdolna a rékői nemesi társadalmat vizsgálva felhívta a figyelmet a terület zártságára, elkülönülésére, amely lehetővé tette, hogy társadalmának kutatása során a történelem fossilizái találhatóak még e területen még ma is. Kaposi Zoltán Somogy megyei példák alapján a nagybirtokos gazdálkodás számos, egymástól jól elkülöníthető típusait vázolja föl, kiemelve, hogy ezek az eltérések nagy mértékben befolyásolták a szűkebb környezet helyi társadalmának milyenségét, tradíciókkal szembeni viselkedését. Knézy Judit egy nagybirtok racionális munkaerőgazdálkodási kísérlete kapcsán ismerteti annak alkalmazotti-társadalmát. Az eddig ismerttetett referátumok többségének erénye az a módszer-

tani újítás, amelynek lényege, hogy az egyes jelenségeket a fellelhető összes forrás ütköztetésével, párhuzamba állításával, komplex használatával írja le. Örvedetes, hogy ez az irányzat kezd térthódítani a magyar történetírásban is.

Régi forrásaink újszerű elemzésének lehetőségére is szolgáltatott példát a találkozó.

Klaniczay Gábor előadása a XVIII. sz.-i boszorkánypereket újfajta szociológiai, pszichológiai megközelítésben tárta föl. Angol-szász kutatók módszereit hasznosítva kimutatta, hogy azok sajátos társadalmi konfliktusok levezetésére szolgáltak, bennük tipikus vádlók, vádlottak szerepeltek /pl. nagy számban falusi bábák/.

Sajnálatosan kevés helyet kapott a konferencián korabeli társadalmunk két fontos szegmentuma. Egyetlen előadás /Dankó Jenő a XVIII. sz.-i görögkeletti egyházszervezetről/ foglalkozott az egyházi szervezet szerepével a korabeli társadalom /s főként a helyi társadalom/ életében. Márpedig ennek elemzése nélkül hiányos képet kapunk a korszakról /gondoljunk az egyházközségek fontos szerepére a falusi struktúrában, vagy arra, amire Dankó is felhívta a figyelmet/. Egyházi jellegű forrást is csak egy referátum - Kiss Géza - ismertetett, ami felvillantotta az ezen a területen meglévő lehetőségeket, tartalékokat.

Mint említettük, a konferencián sor került egy esti beszélgetésre "Prestatikus társadalmak" címen, amelyből két gondolatot tartok kiemelésre érdemesnek.

A cigányság történeti megközelítésével /megközelíthetőségével/ kapcsolatban Szomszéd András írt egy előzetes vitaanyagot, amelyben a szóhajóhető megyei összeírások, statutumok forrásértékét

tárgyalta. Vitairata felhívja a figyelmet arra a tényre, mennyire a perifériára szorult ez a terület a magyar történetkutatásban. /"A magyarországi cigányság történetének válogatott bibliográfiája" által felsorolt 76 könyv és monográfia közül mindössze 33 a magyar nyelven megjelentek száma. Ebből 15 mű a XVIII. vagy a XIX. sz.-ban íródott: 12 db 1901 és 1945 között, és mindössze 6 mű készült 1945 után, de ezek többnyire néprajzi, nyelvészeti feldolgozások. A beszélgetés résztvevői arra a közös álláspontra jutottak, hogy elengedhetetlenül fontos feltárni, rendszerezni és megismerni az ebben a témakörben meglévő, gyakran szórványos forrásokat. Ám sajnálatos, hogy a koordináló szervezeti keretek nem adóttak. A további viták során megfogalmazást nyert annak fontossága is, hogy történeti közéletünkben meggyökeresedett számos fogalmunkat revízió alá kell venni. Példaként a cseléd fogalmát említem, amelynek sokszínűségére az általa fedett dolgok helyi, esetbeli eltéréseire számos hozzászóló és egy referátum - Papp Klárának - is rávilágított. Mások a magyar történelem korszakolásának finomítása mellett szálltak síkra: Odor Imre a francia háborúk időszakát tartja önálló fejezetnek /1792-1815/, míg Benda Gyula az 1740-1873 közötti időszakot nevezi /talán a közismert analógia alapján/ "hosszú évszázadnak", mivel annak gazdasági-társadalmi folyamatai Magyarországon az iparosodás, a modernizálódás meghatározó előzményét jelentik!

Az eddig ismertettek rávilágítanak arra a "forrongásra", amely a XVIII-XIX.sz.-i társadalomtörténetírásunk képviselői körében tapasztalható. Új - gyakran külföldi - irányzatok, módszerek vernek gyökeret. A források eddiginél komplexebb, újító elemzését-használatát fogadják el és alkalmazzák saját területü-

kön - főleg a fiatal kutatók. A hagyományos intézményi keretek sajnos nem követik ezt a tendenciát. Éppen ezért kiemelkedő jelentősége van azoknak a szakmai "partizán-akcióknak", félhivatalos szerveződéseknek, mint amilyen az ismerttetett Salgótarjáni Konferencia is volt.

TYEKVICSKA ÁRPÁD